

SUDSKI SPOR IZMEĐU KAPETANA KRISTOFORA MOŠKONA I ŽITELJA PAZINSKE KNEŽIJE NA OSNOVI SUDSKOG ZAPISNIKA OD 1. SVIBNJA 1545. GODINE

Mag. Robert Kurelić
Odsjek za povijest Odjela za humanističke
znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli

UDK 343.123.11(497.5-37 Pazin)»15«
94(497.5-37 Pazin)»16«
Izvorni znanstveni rad

Žitelji Pazinske knežije sredinom su šesnaestog stoljeća ustali u obranu svojih prava i privilegija te su pred kralja Ferdinanda iznijeli niz optužbi protiv svog kapetana Kristofora Moškona. Posebno povjerenstvo ispitalo je pritužbe podanika i u presudi donesenoj 1. svibnja 1545. dalo im za pravo u većini od 66 članka o kojima se odlučivalo. Pored toga što svjedoči o njihovoj ustrajnosti i odlučnosti, sudski spis koji se čuva u Državnom arhivu u Veneciji svjedoči i o brojnim drugim aspektima političkog, društvenog i gospodarskog života u Pazinskoj knežiji.

Ključne riječi: Moškon, sudski postupak, Pazinska knežija, zatke, župani, daće, uzurpacije, kolonizacija.

Keywords: Moškon, lawsuit, County of Pazin, *zatke*, *župani*, taxes, usurpations, colonization.

Parole chiave: Mosconi, processo giudiziario, Contea di Pisino, *zatke*, *zupani*, tasse, usurpazioni, colonizzazione.

Otkad postoji pisana povijest, svjedoci smo brojnih oružanih ustanaka neslobodnih, poluslobodnih, ali i slobodnih slojeva društva protiv vladajućih hijerarhija, bilo usmjerenih protiv pojedinih lokalnih moćnika ili čak sveukupnog vladajućeg sloja. Već u starom vijeku nalazimo insurekcije (bune) *bagauda* u Galiji i Hispaniji, u vrijeme takozvane »krize trećeg stoljeća« koje su po svemu sudeći bile motivirane općim poreznim pritiscima rimske države kao i sve jačim pritiskom latifundista.¹ U ranom srednjem vijeku znamenit je takozvani ustanak *stellinga*, donja dva od tri slobodna sloja među Sasima koje je Karlo Veliki, uz potporu višeg plemstva, *nobiles*, počeo pretvarati u seljaštvo i ukidati im politička i druga prava koja su uživali u vrijeme poganstva.² Dok je u visokom srednjem vijeku otpor, a poglavito oružani, uglavnom

¹ Juan Carlos SÁNCHEZ LEÓN, *Les sources de l'histoire des bagaudes*, Paris, 1996.

² Eric J. GOLDBERG, »Popular Revolt, Dynastic Politics, and Aristocratic Factionalism in the Early Middle Ages: The Saxon Stellinga Reconsidered«, *Speculum*, vol. 70, br. 3 (Jul. 1995.), str. 467 – 501.

nepoznat i lokaliziran, u kasnom srednjem vijeku poprima sve veće razmjere te uslijed demografskih, političkih i vjerskih potresa dovodi do niza »popularnih« ustanaka, uglavnom seljaka, ali i gradskog stanovništva protiv plemstva, opata i kraljeva. Veliki engleski ustanak iz 1381., *Gran Guerra Irmandiña*, u Galiciji (1431. – 1467.), Slovenski seljački ustanak (1515.), *Bauernkrieg* u Njemačkoj (1524. – 1525.) ili u Hrvatskoj najpoznatija seljačka buna 1573. godine samo su neki od brojnih primjera žestokih i često krvavih sukoba u kojima su deblji kraj najčešće izvlačili sami ustanci koji bi se zatim našli u još težem položaju nego na početku sukoba.³ Možemo li slične tendencije pronaći i u prošlosti Pazinske knežije? Jesu li njeni stanovnici bili spremni ustati u obranu svojih prava ukoliko su se osjetili ugroženi u njima? Odgovor je, naravno, potvrđan kao što nam svjedoči pazinska isprava od 22. studenog 1409. koju su objavili Eduard Melly i Danilo Klen.⁴ U njoj se »...suci i sudije te cijeli komun u Pazinu, bogati i siromašni, mladi i stari...« ispričavaju Reinprechtu Walseeu, kapetanu Gornje Austrije i gospodaru Pazina što su iz pazinskog kaštela »...obijesno, svojevotjno, silom, protivno zakletvi i vjernosti ... istjerali časnog i nekrivog Seifrieda Gallenberga«, bivšeg kapetana u Pazinu.⁵ Uzrok pobune Klen vidi u vjerojatnom pokušaju novih zakupnika Knežije, Walseeovaca Reinprechta i Wilhelma, da njome upravljaju jednako kao i svojim vlastelinstvima u Austriji, što je izazvalo otpor oružju vičnih Istrana, koji su ustali u obranu svojih starinskih prava. Još jedna zabilježena buna izbila je 1571. godine obuhvativši oko dvije tisuće naoružanih ljudi. Ustanak je odjeknuo diljem habsburških zemalja i pokvario pripreme za vjenčanje careva brata Karla Štajerskog Anom Bavarskom jer je postojala bojazan da bi se mogao proširiti i na ostale nasljedne zemlje. Kao povod navodi se strah podanika, izmučenih poreznim i drugim opterećenjima zakupnika Knežije Adama Cvetkovića (1560. – 1572.), od novih nameta uslijed namjera središnje vlasti da se obavi popis stanovništva kako bi se porezi ubuduće razrezivali pojedinačno umjesto paušalno po općinama. Buna je uskoro ugušena, vođe smaknute, a novi je urbar uz odgodu stupio na snagu 1578. godine.⁶ U oba navedena slučaja stanovnici Knežije pokazali su spremnost oružjem braniti svoje *pravice* i, kako se čini, u oba su na kraju poraženi i prisiljeni na ustupke. Osim oružanog postojao je i mirni put kojim je stanovništvo Knežije moglo braniti i

³ Michel MOLLAT – Philippe WOLFF, *The popular revolutions of the late Middle Ages*, prev. A. L. Lytton-Sells, London, 1973.

⁴ Eduard MELLY, *Beiträge zur Siegelkunde des Mittelalters Erster Theil*, Beč, 1846., str. 113 – 114; Danilo KLEN, »Pazinska isprava od 22. novembra 1409. godine«, *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu* [dalje: *VHARiP*] 21 (1973.), str. 263 – 278.

⁵ *Isto*, str. 275.

⁶ Camillo De FRANCESCHI, *Storia documentata della Contea di Pisino* [dalje: De FRANCESCHI, *Storia...*], A cura del figlio Carlo, Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, Venecija, 1964., str. 82 – 83; vidi i: Vjekoslav BRATULIĆ, »Urbari pazinskog feuda (16. stoljeća)« [dalje: BRATULIĆ, »Urbari...«], *VHARiP* 10 (1965.), str. 245 – 290.

ostvariti svoja prava – sud – a za tim su pravom oni i posegnuli sredinom šesnaestog stoljeća te su svom vrhovnom vladaru, njemačkom i ugarsko-hrvatskom kralju Ferdinandu tužili svog »lokalnog« vladara i založnog vlasnika Pazinske knežije – Kristofora Moškona (tal. *Mosconi*, njem. *Muschkon*, *Muschkhann*).⁷

Pazinska knežija u habsburškom posjedu

Političke i društvene obrise Pazinske knežije ocrtali su grofovi Gorički u čijem se posjedu našla nakon što su uspjeli ostvariti patronat nad Porečkom biskupijom i Akvilejom, a do kraja 13. stoljeća uvelike su uspjeli i pravno zaokružiti svoju vlast nad njome.⁸ Temeljem nasljednog ugovora između Alberta IV. Goričkog i Habsburgovaca, Pazinska knežija prelazi u posjed austrijske kuće nakon Albertove smrti 1374. godine. Iako je graničila s vojvodstvom Kranjskom, nije mu pripojena, već je predstavljala »pridružen posjed«. Plemstvo Knežije sudjelovalo je, doduše, na saborima plemstva u Ljubljani, ali su znali potvrditi svoju neovisnost.⁹ Sami Habsburgovci podijelili su se 1379. godine u dvije loze, Albertinsku s Austrijom i Leopoldinsku sa svim ostalim posjedima, uključujući Kranjsku, Korušku, Štajersku, Tirol, Voralberg, pa i Istru. Zauzet ratovima sa Švicarcima (od čije će ruke i pasti), ali i zbog velikih novčanih dugova, Leopold je u prosincu 1379. Hugu Devinskome založio čitavu Knežiju sa svim pravima i povlasticama i time stvorio prešedan koji će obilježiti povijest austrijske Istre u nadolazećim stoljećima. Izumiranjem Devinskih, smjenila ih je dinastija Walsee koja je Knežijom kao založnim vlasništvom upravljala sve do 1435. godine. Novi vladar, nadvojvoda i kasnije car Fridrik III. (V.) promijenio je donekle politiku upravljanja istarskim posjedima te se od tada Knežija više nije davala u dugotrajni zalog, već u kratkotrajni zakup kapetanima, uglavnom iz redova plemstva koji su se sljedećih stotinu godina izmjenjivali na njenu čelu, a za tu su čast u nadvojvodinu blagajnu uplaćivali godišnje rente i podnosili obračun. U razdoblju od 1452. do 1467. Knežija je bila založena carici Eleonori Portugalskoj u ime miraza,¹⁰ a nakon njezine smrti uslijedio

⁷ Hrvatski oblik Kristoforova obiteljskog imena »Moškon« zapisan je u kodicilu oporuke Jelene Kružić; Stjepan IVŠIĆ (priir.), »Hrvatski glagolski 'teštament' Jelene, sestre Petra Kružića, iz godine 1541.«, *Narodna starina*, knj. 7 (1928.), str. 10; Dražen VLAHOV (priir.), »Oporuka Jelene sestre Petra Kružića od 27. veljače 1541. godine«, *Zbornik općine Lupoglav*, br. 6 (2007.), str. 108.

⁸ Vidi Peter ŠTIH, *Goriški grofje in njihovi ministeriali in militi v Istri i na Kranjskem*, Ljubljana, 1997.

⁹ Otto BRUNNER, *Land und Herrschaft. Grundfragen der Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*, Beč, 1965., str. 53.

¹⁰ *...Als der allerdurchleuchtigist fürst und herr her Fridreich Römischer kayser etc. unser gnediger lieber herr und bruder die allerdurchleuchtigist fürsten und frawen frawen Leonoren geporn von Portugal, Römische kayserin und hertzogin zu Österreich etc., unser gnedige liebe fraw und swester, seiner gnaden gemabel, umb hundert und zwainzigttausent guldein chamer guldein irs heiratguts und widerlegung und zehenttausent derselben guldein zu morgengab, auf etlich geslos, stet, herschefft und jerleich rennt und gülte, seiner gnadn als fürstn zu Österreich regierung in den niedern lanndn mit namen Poartenau, sloß und stat und der herschefft daselbs, item Pleiburg geslos und stat, das*

je niz kapetana koji su kao javni službenici odgovarali Dvorskoj komori i potjecali su uglavnom iz redova kranjskog plemstva. Iako je Beč bio daleko, čini se kako su u razdoblju vladavine kapetana – zakupnika pod strogom kontrolom središnje vlasti vladale povoljne okolnosti po život podanika Knežije. Po svemu sudeći, promjena je uslijedila stupanjem na scenu obitelji Moškon.

Moškoni kao kupci

Za razliku od svojih prethodnika, Ferdinand je, zbog ispražnjenosti državne blagajne, bio prisiljen prodati neke od svojih gospoštija manje strateške važnosti, pa je tako i Pazinska knežija stavljena na licitaciju. Obitelj Moškon, podrijetlom iz Bergama, već je duže vrijeme živjela i djelovala na habsburškom tlu te je Alex Moškon, trgovac suknom i građanin Ptuja, od kralja Ferdinanda 1. srpnja 1532. uvjetno kupio Knežiju za 26.000 guldena. Moškoni su vjerojatno smatrali kako će, uslijed sveopće krize i kronične ispražnjenosti kraljevske blagajne uvjetovane neprekidnim ratovima s Osmanlijama i potrebom obrane novostečenog kraljevstva ugarsko-hrvatskog, s vremenom uvjetni otkup prijeći u trajno vlasništvo, a sama obitelj ući u plemićki stalež. Vjerojatno su i s tim u skladu željeli ojačati svoju vlast i dokinuti brojne privilegije lokalnog stanovništva koje nisu predstavljale velik problem dalekom nadvojvodi u Beču, ali su lokalnom moćniku zasigurno bile trn u oku.¹¹ Karakteristično obilježje žitelja Istre bila je njihova izražena samosvijest i ustrajnost u obrani svojih »antiquas consuetudines«, odnosno vjekovnih prava, na koje se pozivaju u peticiji upućenoj kraljevskom dvoru 14. svibnja 1544.,¹² a koja je i prvo sačuvano svjedočanstvo o sporu koji će se protegnuti na čitavu godinu i svoj epilog dobiti tek sredinom 1545.

*geslos Stuchsenstain mit allem irem zugehörung, und auf dem salczsieden zu Awsse viertausent und sibentzig guldein jerlicher gult geweist und vermachtet, und die zehntausent guldein morgengab ir auf der herschafft Mitterburg ze Ysterreich dem gesslos und stat daselbs mit aller irer zugehörung, nuczen und gulten, gewaltsamen und herlikaitn verschriben und verphenndet hat alz das die brief daruber lautund innhalten und ausweisin daz wir als ungetailter miterb der obgenantn herschefft, gslos, stet, rennt, nutz und gulte usern willn und gunst darczu gegeben habn und geben auch wissentlich mit dem brief, was wir daran verwillign sulln und mugn, doch uns und usern erbn an den losungn, rechtn und anvelden, so wir darauf haben unvergriffenlich angeverde. Mit urkunt des briefs mit unserm anhangunden insigel, gebn zu dern Newnstat an sannd Thomans abent des heilign zwelfbotn nach Crist geburde im vierzebenhundert und in dem sechs und fünfzigistn jarn; Joseph CHMEL (ur.), *Regesta chronologico-diplomatica Friderici III. Romanorum Imperatoris (Regis IV.)* Angang (http://regesten.regesta-imperii.de/index.php?uri=1456-12-20_1_0_13_0_1_99_ca99).*

¹¹ O Moškonima vidi u: De FRANCESCHI, *Storia...*, str. 71 – 80; Ivan JURKOVIĆ, »Prozopografska analiza 'teštamenta' gospe Jeleni, sestri pokojnoga kneza Petra Kružića«, u: Neven BUDAK (ur.), *Raukarov zbornik: Zbornik u čast Tomislava Raukara*, Zagreb, 2005., str. 389 – 390; ISTI, »Hrvatski identitet plemstva austrijskog dijela Istre krajem XV. i tijekom XVI. stoljeća«, u: Marino MANIN – Ljiljana DOBROVŠAK – Gordan ČRPIĆ – Robert BLAGONI (ur.), *Identitet Istre – ishodišta i perspektive*, Biblioteka Zbornici Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, knj. 26, Zagreb, 2006., str. 47 – 65. i u tim djelima navedene dokumente i literaturu.

¹² Puni tekst peticije u: De FRANCESCHI, *Storia...*, str. 438 – 440.

godine. Taj je sudski proces razotkrio i u konačnici uredio mnogobrojne aspekte i posebnosti prava i obveza kako samog kapetana, tako i podložnog stanovništva Knežije. Camillo De Franceschi u svojoj je monografiji o povijesti Pazinske knežije obradio spor na temelju dostupnih mu dokumenata te stoga njegova analiza i završava dvjema presudama u prosincu 1544. godine.¹³ Novootkriveni dokument iz Državnog arhiva u Veneciji uvelike upotpunjuje i proširuje izvorni razmjer spora. Riječ je o sudskom zapisniku datiranom 1. svibnja 1545. koji se nalazi u fondu *Provveditore soprintendente alla camera dei confini*, busta 220 u podsekciji Friuli-Istria.¹⁴ Pisan je latinskim jezikom i proteže se na dvadeset i četiri folije, a pojedini članci odluke numerirani su mješovito: rimskim i arapskim brojevima, zaključno s brojem sedamdeset i pet, dok neki nedostaju bez navedenog razloga.¹⁵

Proces protiv Kristofora Moškona

Bilo bi pretjerano reći kako je vladavina obitelji Moškon obilježena samo negativnošću. Jedan od Alexovih sinova, Hans Moškon, oporučno je 1541. godine ostavio svoj imetak koji je obuhvaćao dvadeset i tri kuće te brojne mlinove i zemljišta za utemeljenje hospicija u Pazinu. Ta je plemenitošću vođena fondacija trebala skrbiti za stare i bolesne, školovanje i odgoj siročadi, pa i pripomoć djevojkama bez miraza.¹⁶ Unatoč tome, vrijeme vladavine obitelji Moškon, a poglavito Kristofora, koji je naslijedio Knežiju nakon očeve smrti 1540. godine¹⁷ obilježeno je razmiricama na relaciji kapetan – podanici. Da nešto u Knežiji nije sasvim u redu, prvi je dao naslutiti bivši kapetan Jakob von der Dürr. On je, naime, u ožujku 1542. godine kralju osobno uputio pismo u kojem ga je obavijestio o pritužbama pazinskih podanika u svezi previsokih daća i podavanja koje stariji i mlađi Moškoni od njih potražuju i koriste u vlastite svrhe. To mu je navodno prenio opat sv. Petra u šumi Šimun Mrzotić koji je ujedno zatražio da informacija ostane povjerljiva, u strahu da bi mu Moškon i njegov prijatelj i šurjak Brauensberger mogli oduzeti opatiju i protjerati ga iz Knežije.¹⁸ Von

¹³ *Isto*, str. 82 – 83.

¹⁴ Dokumenti koji se nalaze u »busti« 220 nisu numerirani tako da ih se citira po datumu nastanka; Archivio di Stato di Venezia, *Provveditore soprintendente alla camera dei confini*, b. 220, Friuli-Istria [dalje: ASV, *Provveditore...*].

¹⁵ To su članci 19, 27, 36, 39, 44, 50, 68 i 69, dok postoji spojeni članak 26/27. U daljnjem radu prilikom citiranja navodit ću broj članka o kojem je riječ.

¹⁶ Tekst osnutka hospicija 13. svibnja 1544. godine u: De FRANCESCHI, *Storia...*, str. 434 – 437.

¹⁷ Naslijedio ju je zajedno s bratom Hansom koji je do 1544. godine umro.

¹⁸ O Šimunu Mrzotiću vidi u: Ivan JURKOVIĆ, »Pop Šimić, opat molstira sv. Petra u šumi – posredničke uloge raseljenog svećenika, kliškog potkneza i bilježnika za trajanja osmanske ugroze«, u: Neven BUDAK (gl. ur.), *Sacerdotes, iudices, notarii...: posrednici među društvenim skupinama*, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa: 2. *istarski povijesni biennale*, sv. 2, Poreč, 2007., str. 109 – 129.

der Dürr je stoga zamolio kralja da osnuje povjerenstvo koje bi ispitalo te optužbe.¹⁹ Teško je procijeniti je li on sam mogao u toj mjeri utjecati na vladara da pokrene istragu. Možda mu je u tome pomogao i njegov prijatelj Marx Beck, kraljev savjetnik i kancelar Donje Austrije, kojemu je, kako sam navodi, već ranije bio pisao o istom problemu.²⁰ Svakako nije isključeno da je središnja vlast pokazala spremnost odgovoriti na pritužbe podanika, ako je suditi po već spomenutoj peticiji koju potpisuju »humiles et fidelissimi subditi, supani communia et incole Commitatus Pisini«. Iz nje saznajemo da je kralj osnovao istražno povjerenstvo u sastavu kapetana Trsta Leonarda Nogarolle i još dvojice povjerenika, Francesca della Torre i Bernardina Menesisa. Sudeći po izjavama stanovnika Knežije, povjerenstvo je odugovlačilo s dolaskom u Istru te su stoga imenovani podizaslanici, Damian de Orzano, podkapetan Trsta, i Marcello Capuano, doktor prava, vikar i namjesnik Trsta, koji su 29. i 30. prosinca 1544. u Trstu donijeli dvije presude protiv Kristofora Moškona. U prvoj je pod prijetnjom kazne od 200 florina naloženo pazinskom kapetanu da prestane ometati stanovnike Gračišća u ispaši svoje stoke i oslobodi sve koje je zbog toga pritvorio. Zatim je morao prestati »ugnjetavati« ljude u Bermu, a ponajprije izvjesne Marka Markačića i Grgura Urbančića, potom zabraniti na zatkama u Pićnu ispašu prije dopuštenog vremenskog perioda te ne ometati rad mlinova i ne voditi više od deset konjanika sa sobom u lov. U drugoj presudi, izrečenoj sljedećeg dana, pod kaznom od 500 dukata zabranjuje mu se još sprječavanje stanovnika Gračišća u sadnji vinograda i ponavlja se odluka o lovu, koja se dopunjuje pojašnjenjem da kapetan doduše može s obitelji ići u lov na trošak podanika, ali ne s više od deset konjanika. Ponovno mu nalažu da ne maltretira žitelje Berma, a ponajprije Marka Markačića i Grgura Greganića (sic) te da sve koje je protupravno zatočio u kuli na ime neopravdanih kazni, ima pustiti na slobodu.²¹ Odlučeno je da se Kristofor Moškon svih ovih odluka ima držati do dolaska povjerenstva koje će detaljno saslušati podanike i njega samog te donijeti konačnu odluku o pojedinim člancima pritužbe. Dokumenti koje je analizirao De Franceschi ne pružaju uvid u daljnji tijek sudskog procesa, ali je on vidljiv iz sudskog zapisnika pohranjenog u Državnom arhivu u Veneciji.

¹⁹ Hofkammerarchiv, Beč, Innerösterreichische Herrschaftsakten M19/2, fol. 529 – 530.

²⁰ Max Beck, rodom iz Švapske bio je osoba od povjerenja kralja Ferdinanda koji ga je 1527. godine uzdignuo u plemićki stalež. Prilikom osmanlijske opsade Beča bio je »Proviantmeister« zadužen za opskrbu namirnicama zbog čega ga je kralj kasnije nagradio titulom viteza. Albert STARZER, *Beiträge zur Geschichte der niederösterreichischen Statthaltereien. Die Landescheffs und Rätthe dieser Behörde von 1501 bis 1896. Mit den Wappen und zahlreichen Lichtdruckbildnissen der Landescheffs*, Beč, 1897., str. 419.

²¹ Prijepisi presuda u: De FRANCESCHI, *Storia...*, str. 440 – 442; usporedi i: *isto*, str. 74 – 76.

Osnovne odrednice sudskog zapisnika

Prvo što se može utvrditi iz rečenog zapisnika jest činjenica da su pritužbe stanovnika Knežije bile znatno većeg obima nego što je to vidljivo iz dvije presude s kraja 1544. godine. Izuzevši članke koji nedostaju, riječ je o 64 pritužbe ili problema kojima su se kraljevi povjerenici bavili. Vjerojatno su stanovnici Knežije izvorno uputili sve pritužbe, od kojih je povjerenstvo samo neke moglo riješiti prije izlaska na teren koji su najavili u presudama. Što se formalnog poretka samih članaka u spisu tiče, osim prva tri koja se tiču jurisdikcije, odredbi kaznenog prava i zatki, ne može se utvrditi smislenost u redosljedu ostalih, već su vjerojatno rješavani redosljedom kojim su upućivani. Sadržajno, pak, možemo raspoznati nekoliko osnovnih odrednica.

Jurisdikcija i kaznene odredbe

Prvi članak dotiče se, za kraljevu vlast vjerojatno najvažnije odredbe, sudske jurisdikcije. Kao prva instanca određuje se sud župana i njegovih savjetnika, druga pred kapetanom, treća ili pred vicedomom Kranjske, ako se obje stranke slože ili pred namjesnikom Donje Austrije.²² Ova odredba važna je iz nekoliko razloga. Pored toga što potvrđuje sudbenu ulogu župana, odražava i poseban status Pazinske knežije kao pridodanog, a ne pripojenog posjeda vojvodstvu Kranjskoj, time što su sudionici u žalbenom postupku mogli preskočiti vicedoma i uputiti se neposredno namjesniku Donje Austrije. U drugom članku propisuju se odredbe kaznenog prava. Tako je za ubojstvo određena smrtna kazna, a jedino se uz izričitu dozvolu kralja može zamijeniti novčanom ili kakvom drugom kaznom. Za krađu se, primjerice, propisuju okovi, a novčane kazne i pokriće troškova liječenja prilikom ranjavanja. Imovina osuđenika ostaje njegovim zakonitim nasljednicima (*bona autem damnatorum remaneant descendentibus vel ascendentibus*) osim u slučaju veleizdaje (*excepto crimine lese Maiestatis*) kada se ona ima javno zaplijeniti i dodijeliti kraljevom fisku. Takvim odredbama htjelo se spriječiti da kapetani iz osobnog probitka tuže stanovnike i plijene im imovinu. Kao posebna se privilegija žitelja Knežije spominje izuzeće od bacanja u podrum tamnice kule (*nemo in fundo turris ponat*), osim ako je dosuđena smrtna kazna ili kazna rezanja uda. Biti bačen u podrum kule predstavljalo je vrlo okrutnu kaznu budući da se uglavnom radilo o izrazito vlažnim prostorijama bez prozora. Koliki je morao biti strah koji je ova kazna izazivala, vidljivo je i iz primjera koji svjedoči o tome da je primijenjena, usprkos postojećim privilegijama stanovnika Knežije. Kada je, naime, trebalo povećati urbarijalna podavanje reformom iz 1597. godine, predstavnici općina,

²² O sudovanju župana vidi: Vjekoslav BRATULIĆ, »Funkcije župana u općinskim zajednicama na području Pazinske grofovije (XVI-XVII stoljeća)« [dalje: BRATULIĆ, »Funkcije...«], *Jadranski zbornik* 7 (1966. – 1969.), str. 147 – 159.

odnosno župani, odbili su dati svoj pristanak jer su procijenili da bi novi nameti preopteretili gospodarstvo Knežije. Kraljevi povjerenici Rabatta i Milošić pozivali su, redom, pojedine predstavnike općina u Pazin između 29. studenog 1597. i 15. siječnja 1598. kako bi ih nagovorili na pristanak. Pri tom su tvrdoglavije župane morali »uvjeravati« u »dnu kule«. ²³ Moglo bi se, ipak, pretpostaviti kako je sama činjenica da su povjerenici morali posegnuti za ovako ekstremnim i, zapravo protuzakornim mjerama, dokaz u kakvom su se lošem, možda čak i kritičnom stanju nalazile državne financije. Što se tiče ostalih slučajeva za koje je bio potreban pritvor, a koji nisu uključivali smrtnu kaznu ili odsijecanje udova, povjerenstvo je dopustilo smještanje na gornjim katovima tornja ili u civilne zatvore. Ujedno im je omogućeno i uvjetno puštanje na slobodu ako su bili u stanju dati jamčevinu. ²⁴

Daće i tlake

Gotovo polovica članaka tiče se problematike daća, tlaka i otimačina koje žitelji Knežije predbacuju svom kapetanu i u velikoj većini slučajeva povjerenstvo je presudilo protiv kapetana i naložilo povrat već primljenih novaca i prestanak ubiranja poreza i daća koje nisu predviđene urbarom. Kao primjer se može navesti svinjska desetina ²⁵ za koju je povjerenstvo ustvrdilo kako je prijašnji kapetani nisu ubirali te se i ne nalazi u urbaru, pa su shodno tome podanike oslobodili obveze njezina plaćanja. Jednako tako pokušao je već Alex Moškon naplatiti svojevrsni porez na promet potražujući deset posto vrijednosti prodane robe. ²⁶ I tu je povjerenstvo presudilo protiv kapetana te je naložilo povrat ne samo onog iznosa koji je na ime tog poreza ubrao Kristofor Moškon već i njegov pokojni otac. Jednako su tako povjerenici oslobodili žitelje daće na platno i konoplju, ²⁷ prodane životinje ²⁸ ili desetine na vino u Brestu i Vranji. ²⁹

Od tlaka i drugih podavanja ponovno se pojavljuje već spomenuta i, žiteljima Knežije očito vrlo naporna, odredba o lovu. U urbaru iz 1578. godine stoji izričito zapisano kako »Li Suditi del Condtado di Pisino non hanno alcuna raggione ouero Ius di qualsiuoglia Cacao, né uendendoli permesso di cacciare o prender pernici, Vcellami, ne colombi per pagamento né senza pagamento, essendo in tal merito emanati speciali Generali di Sua Altezza; et quali Communi siano tenuti comparir'alle Caccie e requisitione di Capitanio si é specificato di sopra fra le loro rabote«. ³⁰ Pravo na lov

²³ De FRANCESCHI, *Storia...*, str. 168.

²⁴ ASV, *Provveditore...*, čl. 16.

²⁵ *Isto*, čl. 5.

²⁶ *Isto*, čl. 6.

²⁷ *Isto*, čl. 24.

²⁸ *Isto*, čl. 28.

²⁹ *Isto*, čl. 60.

³⁰ BRATULIĆ, »Funkcije...«, str. 258.

oduvijek je u srednjem vijeku bilo ekskluzivna privilegija vladajućeg sloja i takva je među podložnicima izazivala zavist i otpor. Dok je u prve dvije presude spomenuto samo ograničenje od deset konjanika, sada je povjerenstvo dodatno razradilo tu osjetljivu problematiku³¹ određivši da urbar propisuje obvezu služenja i gošćenja kapetana i njegove obitelji u lovu, ali se uz ograničenje od deset konjanika, a radi zaštite njegova digniteta (*pro sua dignitatem conservanda*) dopušta kapetanu da povede koliko pješaka želi, uz uvjet da ne opterećuje sela i gradove svojim dugotrajnim boravcima u njima (*sine magno oppidi vel ville incommodo*). Za Gračišće i Žminj je uvedena i posebna odredba kojom se propisuje da kapetan smije poći u lov na dva dana sa šest konjanika i s istim brojem pješaka.

Pored toliko spominjanog lova, povjerenici su odredili kako se tlaka prijevoza kojom su žitarice, vina, streljivo i ostale potrepštine transportirane u Pazin ne smije koristiti kako bi se njome prevozila roba kojom trguju osobno kapetan ili drugi te su u vrlo humanom tonu odredili kako nije patriotski da se kupci i prodavači okoriste radom siromašnih i da se nitko ne smije obogatiti radom drugih (*impium que labor pauperum cadat ad utilitatem vendendis vel ementis, nemo namque cum aliena iactura locuplectari debet*).³² Zanimljiv je slučaj u Trvižu gdje je kapetan kupio zemljište i koristeći tlaku žitelja dao si izgraditi kuću. Povjerenstvo je u tom slučaju zaključilo kako kuća nije sagrađena u korist kralja, već kapetana, što su terminološki odredili kao posao koji treba platiti (*quia mercenarius est dignus mercede sua*) te su tako i presudili.³³

Uzurpacije

Uz nove daće i namete koje je Moškon pokušavao uvesti u Knežiju, žitelji su ga optužili i za brojne uzurpacije i otimačine. Tako je u Žminju prisvojio zemlju koja je silom zakona oduzeta i dana na korištenje općini. Povjerenstvo je presudilo kako je prvotna namjera bila oduzetu zemlju dati na obrađivanje siromasima od čega bi i kraljevski fisk imao koristi te su ga osudili na njezino vraćanje.³⁴ Zanimljiva je i odredba kojom se određuje kako se nikoga ne može natjerati na prodaju svojih dobara, osim ako je to u vladarevu interesu. Kapetanu je naloženo nadoknaditi štetu onima koji su na taj način bili prisiljeni na prodaju.³⁵ Osim na prodaju zemlje, tjerao je žitelje i na kupovinu svog vina, kao i vina koje je dobio na osnovi kazni. I tom je prilikom povjerenstvo oštro osudilo njegove postupke i propisalo kako su podanici dužni otkupiti

³¹ ASV, *Provveditore...*, čl. 12.

³² *Isto*, čl. 16.

³³ *Isto*, čl. 73.

³⁴ *Isto*, čl. 23.

³⁵ *Isto*, čl. 40.

samo vino propisano urbarom i koje pripada vinskoj desetini (a čiju su cijenu fiksirali na 53 solda)³⁶ dok im je daljnja kupovina vina prepuštena na volju.³⁷

Popis uzurpacija time ne prestaje. U Knežiji je postojala obveza prijenosa pošte za potrebe države, međutim, povjerenstvo je utvrdilo da se kapetan time koristio i za osobne potrebe, što je zabranilo.³⁸ Ujedno je naredilo i da mora nadoknaditi štetu koju seljacima nanese njegove sluge, po procjeni stručnjaka.³⁹ Posebnu skupinu uzurpacija tvori novac utjeran od kazni. Moškon je prisvojio kazne od šteta na vinogradima, a povjerenstvo je presudilo kako to ne ulazi u sferu javnog progona, već se, prema običaju, šteta ima isplatiti u samom mjestu, a zatim će kapetan ili njegov predstavnik svoj dio preuzeti u nazočnosti lokalnih savjetnika.⁴⁰ U takvim se slučajevima očito radilo o podrivanju i ograničavanju ingerencija lokalnih službenika. Jednako je bilo i u Brseču u slučaju šteta počinjenih od strane životinja čija je procjena i naplata pripadala nadležnosti župana. Tu je još vladalo pravilo da zajednici pripada četvrtina daće na med, kao i polovica prihoda od kazni, na što se Moškon oglušio pa je osuđen.⁴¹ Članak o plaćanju crkvene desetine navodi na zaključak kako je i u odnosima s lokalnim svećenstvom dolazilo do nepravilnosti jer je izričito naređeno da kapetan ne smije *in toto vel in parte* uzimati prihode namijenjene Crkvi.⁴²

Iz navedenih se uzurpacija iščitavaju dvije tendencije. Prvo, Moškoni su pokušavali prisvojiti prava na prihode, zemlju pa i prenošenje pošte koja su pripadala lokalnoj zajednici ili vladaru, što i ne predstavlja posebnost uzevši u obzir da je središnja vlast bila daleko, i namjeru Moškona da steknu Knežiju u trajni posjed. Druga je tendencija gospodarske naravi. Prisiljavanjem na prodaju i kupnju te otimanjem zemlje kapetan je namjeravao ostvariti, izraženo modernim rječnikom »ekstraprofit« na račun podanika i time zaobići ograničenja nametnuta urbarom i običajima. Povjerenstvo je vjerojatno prepoznalo opasnost koju je takvo nezakonito i neformalno širenje kapetanove moći predstavljalo za stabilnost Knežije i mir među podanicima pa je stoga i presudilo protiv njega.

³⁶ *Isto*, čl. 74.

³⁷ *Isto*, čl. 75.

³⁸ *Isto*, čl. 46.

³⁹ *Isto*, čl. 41.

⁴⁰ *Isto*, čl. 13.

⁴¹ *Isto*, čl. 63 i 64.

⁴² *Isto*, čl. 15.

Zatke

Pojam zatka (*satcha*) predstavlja posebnost pravne i gospodarske povijesti Istre. Zatkama su se do sada bavili brojni autori,⁴³ ali suglasnost među njima ne postoji ni oko samog pojma i njegove definicije. Vjekoslav Bratulić smatra da u zatkama treba tražiti posjede s posebnim privilegijama koje je 1531. godine potvrdio kralj Ferdinand. Radilo se dakle o nekoj vrsti plemićkih posjeda oslobođenih urbarijalnih podavanja. Za njih su, naime, vrijedile posebne obveze. Prema urbaru iz 1578. godine zatke su uglavnom koncentrirane na Žminjštini i njihov je položaj strogo reguliran. Izričito se spominje kako zatkari svoje privilegije uživaju zahvaljujući kraljevoj milosti, a ne nekom svojem inherentnom pravu (*che li Zalcari essistenti in principio non più di tre ouero quattro, e priuileggiati solamente ad beneplacitum*)⁴⁴ te se određuje da ne smiju proširivati svoje zatke jer bi u tom slučaju, ali i zbog njihovih iznajmljivanja, zatkari zbog izuzeća koja su uživali, oštetili kraljevski fisk za oko tisuću florina godišnje.

Sudski proces protiv Kristofora Moškona zatkama se bavi u trećem članku. Za početak povjerenici propisuju kako sve stare zatke i jezera u koja utječu tekuće vode trebaju pripadati njihovim gospodarima te osuđuju Kristofora Moškona na njihov povrat. U objašnjenju se navodi kako nitko ne bi trebao biti lišen svog posjeda bez razloga, pogotovo zato što je većina tih zatki starija od sto godina, odnosno, u pravnom rječniku »dugotrajno« (*longissime*). Ujedno se potvrđuje da pravo njihovih vlasnika nisu osporavali vladari iz kuće Habsburg ni njihovi kapetani. Prva je spomenuta privilegija ona cara Maksimilijana dana u Innsbrucku 1505. i potvrđena od strane Ferdinanda 1531. godine. Povjerenstvo je zatim ukinulo sve »nove zatke« koje su osnovali Jakob von der Dürr te Alex i Kristofor Moškon, a koje nije izričito potvrdio kralj i ujedno osudilo kapetana Kristofora na povrat novca koji je za njih primio. Za posjednike zatka koje je Alex Moškon dodijelio sebi ili drugima, a koje se ne obrađuju i time čine štetu kraljevskom fisku, povjerenstvo je dosudilo da moraju svoje zatke obrađivati ili naći druge koji će to činiti kako bi se porez platio. Ujedno je naređeno da se moraju postaviti veliki kameni međaši koji se ne smiju micati pod kaznom od dva solda.

Što nam sve navedeno govori o samim zatkama? Izvor upućuje na mogućnost da je Bratulićeva interpretacija zatke ispravna. Čini se kako je zatka uistinu predstavljala neku vrstu privilegiranih posjeda koje su kapetani Von der Dürr i Moškoni čak znali

⁴³ Vjekoslav BRATULIĆ, »Zatke i zatkari u XVI. stoljeću u Istri« [dalje: BRATULIĆ, »Zatke...«, *Jadranski zbornik* 5 (1960.), str. 307 – 310; Miroslav BERTOŠA, *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću* [dalje: BERTOŠA, *Mletačka Istra...*], Pula, 1986.; Daniela JURČIĆ ČARGO, *Gospodarski razvoj Lupoglavskega gospostva v 16. stoletju v lučih urbarjev in urbarialnih zapisov 1523-1573 (z objavo urbarjev iz let 1523 in 1573)*, Ljubljana, 1999., str. 35 – 37; Dražen VLAHOV, »Istarski razvod kao izvor za gospodarsku povijest«, u: *Pazinski memorijal* 26 – 27, ur. Josip ŠIKLIĆ i dr., Pazin, 2009., str. 337 – 344.

⁴⁴ BRATULIĆ, »Urbari...«, str. 260 – 261.

i utržiti, a protiv čega se središnja vlast čvrsto odlučila obraniti. Unatoč tome što su zatke urbarom iz 1578. godine, barem one u Kršanu, izjednačene s kmetskim posjedima, čini se, sudeći po pažljivoj i preciznoj definiciji dugotrajnog i neosporenog posjeda koji su povjerenici upotrijebili, da su zatke od samih početaka sadržavale neko konkretno pravo i privilegiju, a koje je prvi potvrdio car Maksimilijan. Već i činjenica da ih car Karlo god. 1578. nije ukinuo te da je za njih uveo pojam *ad beneplacitum*, ukazuje na mogućnost da su u Beču bili svjesni pravne utemeljenosti privilegija na kojima su zatke počivale. Iako ovaj sudski proces dopunjuje naše poznavanje zatki, svakako će biti potrebna dodatna istraživanja kako bi se taj kompleksni pojam istarske povijesti pravilno vrednovao.

Izbori

Pored toga što se u prvom članku dotaklo sudskih ovlasti župana, povjerenstvo se moralo iscrpno posvetiti i postupku njihova izbora. Župan je, naime, bio važna karika u dnevno-političkoj pa i društvenoj svakidašnjici općine. Već mu je sudska vlast davala znatan ugled i moć u zajednici, ali ne treba zaboraviti i njegovu upravnu ulogu. On je predstavljao zajednicu u odnosima s drugim zajednicama, ali i prema kapetanu i središnjoj vlasti. On je također nadzirao red i mir, odnosno posjedovao je svojevrstna policijska ovlaštenja. Kao posrednik između mještana i vlasti, objavljivao je i provodio na terenu odluke kapetana te upućivao primjedbe žitelja višim instancama. Samim time vjerojatno je mogao i odlučivati koje će konkretno pritužbe uputiti, a koje neće. Pored upravnih, obavljao je i gospodarske poslove, uglavnom propisane urbarom. Brinuo se, primjerice, o općinskim приходima i rashodima, nadzirao je ubiranje tlake za feudalnog gospodara, kao i naplatu desetina. Povrh svega, župan je kao naknadu za svoju službu uživao urbarom pripisana izuzeća od raznih poreza i daća.⁴⁵ Sve te ingerencije činile su čast župana izuzetno atraktivnom i unosnom, a ujedno su omogućavale beskrupuloznijim županima priliku za bogaćenje. Moškon je, prema pritužbi u sudskom procesu, zloupotrijebio svoju ovlast potvrđivanja župana. Umjesto izabranog župana, kapetan bi nekoliko godina zaredom potvrđivao drugog i za to uzimao novac. S druge strane, može se pretpostaviti da je, pored novčane koristi, Kristoforova namjera bila u lokalnim zajednicama postaviti sebi odane ljude koji bi ovisili o njegovu kontinuiranom potvrđivanju. Takvo zadiranje u lokalne društveno-političke prilike predstavljalo je veliku prijetnju općinama i zasigurno uvelike iritalo žitelje Knežije. Stoga je povjerenstvo, nakon što je ustvrdilo da su pritužbe osnovane te da je Moškon doista prodavao potvrde, presudilo da ubuduće mora potvrditi onog župana koji dobije većinu glasova, kao i da ista osoba ne smije obavljati dužnost

⁴⁵ ISTI, »Funkcije...«, str. 148 – 149.

dvije godine zaredom jer »postoji opasnost da se uvijek nanovo biraju popularni« (*unus semper eligatur populares*). Ujedno su odredili da se ne smiju birati ni bogati ni siromašni, već vješti ljudi koji djeluju znanjem i iskustvom.⁴⁶ Povjerenstvo je još otklonilo zahtjeve nekih župana za plaćom i oslobođenjem od poreza koji nisu bili predviđeni urbarom.⁴⁷

U peticiji koju su stanovnici Knežije uputili vladaru izričito je bio spomenut izbor župnika. Običaj je, naime, bio da lokalna zajednica izabere svog župnika kojeg bi zatim kapetan potvrdio u sklopu svoga patronatskog prava nad crkvom. No, Moškon je samostalno izabirao svećenike i to ne zbog ljubavi i milosti, već radi novčane koristi (*non tamen amore et gratia, sed, ut fertur, causa premii*). Ujedno je riječ bila o nedostojnim osobama, »bastardima«, i onima rođenim u nezakonitim brakovima (*bastardi et illegitimo matrimonio nati*).⁴⁸ Kapetan se branio da postupa u skladu sa svojim pravima pa je povjerenstvo presudilo kako je, doduše, kralj dodijelio svoje patronatsko pravo Moškonima, ali je njegova obveza birati časne ljude i ne uzimati ni davati nikakvu naknadu.⁴⁹

Povjerenstvo se još osvrnulo na izbor savjetnika⁵⁰ pri čemu su napomenuli kako ih biraju žitelji po starom običaju, ali uz uvjet da se izaberu časni ljudi i ne više od jednoga iz iste obitelji.⁵¹ Jednako vrijedi i za izbor pazinskih sudaca koji, nakon što su izabrani, trebaju položiti prisegu pred kapetanom.⁵²

Sva ta pitanja izbora raznih službenika i župnika u Knežiji upućuju na zaključak kako su Kristofor Moškon, a vjerojatno i njegov otac Alex, svoja *de facto* čisto ceremonijalna prava potvrđivanja željeli pretvoriti u neupitnu i diskrecijsku *de iure* ovlast čime su, postavljanjem sebi odanih i prvenstveno ovisnih osoba na sve važne upravne i crkvene položaje u Knežiji, htjeli izgraditi klijentelsku mrežu koja bi služila jačanju njihove osobne moći i preko formalnih kapetanskih ovlasti, a ujedno i postupno lomila autonomiju lokalnog stanovništva.

Naseljavanje

Dio članka uređuje pitanje kolonizacije i naseljenika na području Knežije. Ratovima i kugom poharani Poluotok patio je na prijelazu stoljeća od demografskih potresa⁵³

⁴⁶ ASV, *Provveditore...*, čl. 11.

⁴⁷ *Isto*, čl. 21 i 58.

⁴⁸ De FRANCESCHI, *Storia...*, str. 439.

⁴⁹ ASV, *Provveditore...*, čl. 17.

⁵⁰ Vjerojatno se misli na deželane. Vidi: Josip BRATULIĆ, »Deželani«, u: *Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav BERTOŠA – Robert MATIJAŠIĆ, Zagreb, 2005., str. 178.

⁵¹ ASV, *Provveditore...*, čl. 29.

⁵² *Isto*, čl. 35.

⁵³ O ovom problemu vidi: BERTOŠA, *Mletačka Istra...*

te je razumljiv interes kapetana da privuče i naseli nove podanike, međutim, oni su često dolazili u sukob sa starosjediocima, bilo zbog razlika u običajima, bilo zbog zemlje i ostalih resursa. Povjerenstvo je općenito donijelo zaključak kako novi naseljenici, nakon što su ih prihvatili susjedi, koji su mjerodavniji za to od samog kapetana, moraju pred njime položiti prisegu vjernosti.⁵⁴ U konkretnom su slučaju bili prihvaćeni novopridošli naseljenici u Trvižu kojima je dopušteno obitavanje i naloženo da se posavjetuju sa susjedima oko daća i tlaka koje su dužni plaćati i obavljati.⁵⁵ U Bermu je pak zapovjedbno da se izmjestite svi naseljenici osim trojice koji su stigli još u vrijeme vladavine Jakoba von der Dürr i koji mogu ostati pod uobičajenim uvjetima. Na tom se mjestu spominje i izvjesni Kirin Jurinić kojemu se ukidaju određeni imuniteti, a koje je dobio od prošlog i sadašnjeg kapetana uz objašnjenje da ne može uživati veće privilegije od susjeda.⁵⁶ Naseljenike u Starom Pazinu povjerenstvo je odlučilo ukloniti jer je njihov boravak prouzročio nevolje starosjediocima, a određeno je i da mora postojati razmak od dvjesto koraka između susjednih dvorišta.⁵⁷ U Tinjanu i (Pazinskim) Novakima kapetan je dodijelio određena zemljišta naseljenicima koji nisu plaćali porez državi pa je dosuđeno kako se ona imaju vratiti seljacima, a novi naseljenici, ukoliko žele ostati, moraju to učiniti pod uobičajenim uvjetima.

Odredbne o naseljavanju svjedoče o tome da je središnja vlast morala oprezno postupati po tom osjetljivom pitanju. S jedne strane postojala je potreba za naseljavanjem opustjelih područja, a s druge strane nije bilo to jednostavno učiniti bez zadiranja u vjekovna prava i privilegije starosjedilaca. Kapetani su, svjesni teškoće privlačenja kolonista, nudili im povlastice koje su išle na štetu središnje vlasti, ali i izazivale zavist kod susjeda. Svakako je od iznimna značaja za demografsku i društvenu povijest austrijske Istre to da je napora u smjeru kolonizacije bilo, kao i da se ona doista provodila.

Ispaša

Stočarstvo je u Istri, a posebno u austrijskom dijelu, te na Kvarneru predstavljalo važnu privrednu granu.⁵⁸ U uvjetima manjka stanovništva razvio se na čitavom Poluotoku unosan posao iznajmljivanja zemljišta za ispašu od čega se ubirao porez zvan *herbaticum*. Povjerenstvo je o toj problematici moralo odlučivati u više članaka. Tako je propisano da podanici koji zimi svoju stoku vode na ispašu izvan granica Knežije, ne moraju plaćati posebne poreze jer time ne čine nikakvu štetu, a ionako

⁵⁴ ASV, *Provveditore...*, čl. 37.

⁵⁵ *Isto*, čl. 54.

⁵⁶ *Isto*, čl. 53.

⁵⁷ *Isto*, čl. 38.

⁵⁸ Vidi: Miroslav BERTOŠA, »Transhumacije i granice. Gospodarski život i granične napetosti na istarskome sjeveru (mikropovijesna epizoda iz 1571. – 1572.)«, u: BUDAK (ur.), *Raukarov zbornik...*, str. 421 – 441.

su dužni platiti desetinu na stoku.⁵⁹ Ujedno je određeno da se strancima (*pascua danda forensibus vel exteris*) može iznajmljivati zemlja za ispašu jer to koristi žiteljima, međutim, izričito je zabranjeno priskrbljivati si dodatne prihode ako to na ikoji način šteti podanicima. Povjerenstvo se posebno osvrnulo na namjeru kapetana Moškona da s ciljem iznajmljivanja pašnjaka ukloni već spomenute zatke koje postoje *longissimo tempore* i čiji posjednici uredno plaćaju svoje obveze fisku. Koliko je ovo posljednje bilo značajno, vidi se i iz toga što su povjerenici odredili da se posebno povjerenstvo treba svojim očima uvjeriti u stvarno stanje i donijeti odluku.⁶⁰ Konkretno je u slučaju Lindara dosuđeno da se zabranjuje iznajmljivanje strancima budući da je riječ o maloj i opustošenoj općini.⁶¹ Zaštita domaćeg stanovništva protezala se i na sušna razdoblja te je predviđeno da im se mora omogućiti pristup izvorima vode u takvim prilikama.⁶²

Osobne i ostale odredbe

Ostale odredbe iz sudskog procesa uglavnom se odnose na kapetana osobno i njegova prava ili uređuju neka prava i obveze podanika. U skladu s već primjetnim tendencijama svojatanja i uzurpacija, Kristofor Moškon počeo se ponašati kao gospodar Knežije i na uštrb središnje vlasti i kraljevskog fiska. Slično kao i u slučaju pošte, kada je osobnu korespondenciju mislio slati na državni teret, ili kuće koju je izgradio putem tlake, povjerenstvo je dosudilo da zemljišta koja kapetan osobno ili njegove sluge obrađuju podliježu porezima poput svih ostalih posjeda u Knežiji, odnosno, da mu njegov položaj kapetana ne dodjeljuje posebna porezna izuzeća i privilegije.⁶³ Naređeno mu je zatim i da, u svojstvu izvršitelja oporuke svoga pokojnog oca Alexa Moškona, mora isplatiti crkvi svete Marije u Tinjanu trideset solda koje joj duguje,⁶⁴ kao i da vrati izvjesnom prezbiteru Šimi Pomazaniću lokvu koja mu je bila ustupljena na rok od tri godine.⁶⁵

Vrijedi spomenuti i nekoliko odredbi koje se ne tiču samog kapetana, već uređuju neke odnose u Knežiji. Tako je, primjerice, dosuđeno kako se janjad određena za desetinu mora držati do blagdana sv. Helene (22. svibnja), do kada kapetan mora odlučiti želi li primiti živo janje ili osamnaest solda u novcu.⁶⁶ Druga se pak odredba odnosi na sječu stabala koja je dopuštena žiteljima Knežije za gradnju kuće i svakidašnje potrebe, ali se sječa izričito zabranjuje strancima kojima je dopuštena samo ispaša i obrada

⁵⁹ ASV, *Provveditore...*, čl. 20.

⁶⁰ *Isto*, čl. 21.

⁶¹ *Isto*, čl. 62.

⁶² *Isto*, čl. 31.

⁶³ *Isto*, čl. 55.

⁶⁴ *Isto*, čl. 33.

⁶⁵ *Isto*, čl. 34.

⁶⁶ *Isto*, čl. 32.

zemlje uz plaćanje odgovarajućih daća. Ta odluka ne čudi ako se uzme u obzir da je drvo bilo strateška sirovina, pogotovo za habsburškog rivala u Istri, Veneciju, kojoj je ono bilo potrebno za izgradnju brodova i vesla.⁶⁷ Odredba je o zabrani uvoza i prodaji stranih vina sve dok su dostupne lokalne zalihe uobičajena za to vrijeme. Zanimljivo je istaknuti da je to izričito zabranjeno i kapetanu te članovima njegove obitelji kako bi se zaštitila domaća proizvodnja. Uvoz je bio dopušten tek kada se proda sve vino s područja Knežije.

Zaključak

Sudski proces koji je protiv Kristofora Moškona pokrenut u periodu između 1542. i 1544. godine završio je, gledajući isključivo po zaključcima i odlukama koje je donijelo kraljevsko povjerenstvo, potpunom pobjedom žitelja Pazinske knežije i porazom njezina kapetana. Povjerenici su jasno utvrdili da je Moškon počinio brojne uzurpacije, kako protiv svojih podanika, tako i protiv dvora i kraljevskog fiska. Namećući poreze koji su išli protiv starih običaja, prisvajajući si prihode od kazni, iskoristivši tlaku i obveze podanika za svoje osobne potrebe, Kristofor Moškon je, rečeno današnjim rječnikom, stekao brojne protupravne koristi. Prisilno je kupovao i prodavao robu od žitelja Knežije i time se izravno miješao u, moderno i anakrono rečeno, slobodu tržišta, a u stvarnosti u slobostine i pravice »kraljevaca«. No, njegovi postupci nisu bili ograničeni samo na gospodarsku, već su se širili i na političku sferu. Zloupotrebom svojih, od vladara ustupljenih, vrhovnih prava osporavao je izbore lokalnih čelnika, a ponajviše župana kao ključnog čimbenika neposredne lokalne vlasti. Umjesto legitimno izabраниh, postavljao je svoje ljude, a jednako tako je postupao i s patronatskim pravom nad župama te je postavljao župnike po svojoj volji. Optužba je glasila da je u svim tim slučajevima ključni razlog njegova postupanja bila želja za stjecanjem novca od »prodaje« službi, međutim, pravi bi razlog trebalo tražiti u težnji Kristofora Moškona za uspostavljanjem apsolutne vlasti u Knežiji izgradnjom mreže pouzdanika i dependenata koji bi svoju poziciju dugovali ne više onima koji ih biraju, već neposredno kapetanu koji ih postavlja. Na čast je samosvijesti i ponos žitelja Knežije što su tako snažno ustrajali u obrani svojih vjekovnih prava. U gotovo svim arbitrarnim postupcima kapetan Moškon proglašen je krivim i naređena mu je naknada štete i prestanak daljnjih uzurpacija. Je li stvarno tako postupio, ne može se sa sigurnošću tvrditi. Zna se da je nastavio uživati potporu kralja kojemu je i dalje posuđivao novac, a tek je 1558. godine smijenjen s položaja kapetana uz povrat novca koji je platio nje-

⁶⁷ Isto, čl. 43.

gov otac Alex. De Franceschi tvrdi kako se nazire mogućnost da je u pozadini smjene stajala i neka krivična presuda.⁶⁸

Bez obzira na konačan ishod sudskog spora za čije će utvrđivanje biti potrebna daljnja istraživanja, sam je sudski proces, odnosno sudski zapisnik kao izvor, od neprocjenjive vrijednosti za povijest Pazinske knežije. Odredbe koje se tiču naseljavanja svjedoče o živoj aktivnosti kapetana, kako Moškona, tako i njegova prethodnika Jakoba von der Dürr i njihovim pokušajima da privuku što je više moguće novih naseljenika. To je često dovodilo do sukoba s autohtonim žiteljstvom koje je, poput plemstva Pule, radije u napuštenu zemljištu vidjelo priliku za zaradu njegovim iznajmljivanjem stranim stočarima. Središnja vlast, odnosno njezini povjerenici, morali su tom gorućem problemu pristupiti vrlo oprezno i umiriti suprotstavljene težnje doseljenih i starosjedilačkih podanika. Čitav niz presuda i odredbi odnosi se na različite aspekte političkog i ekonomskog života. Upravo zahvaljujući kapetanovim uzurpacijama, dostupna su nam detaljna pravila izbora lokalnih službenika, župana, sudaca, savjetnika, pa i župnika, kao i razne gospodarske smjernice i pravi, poput zabrane uvoza vina ili vremenskog roka čuvanja janjadi namijenjene desetini. Ti brojni podaci, svaki sa svoje strane, upotpunjuju naše poznavanje šarolikog mozaika odnosa i veza među žiteljima Pazinske knežije kako na vrhu, tako i na dnu hijerarhije. Jedan od svakako vrijednijih doprinosa poznavanju pazinske prošlosti jesu podaci o zatkama. Iako konačan sud o naravi zatki ni izdaleka još nije blizu, ipak se iz procesa Moškonu može izvući nekoliko vrlo korisnih podataka o trajnosti samih zatki i u svijesti naroda i u odnosima središnje vlasti prema njima, premda je samo njihovo podrijetlo još uvijek nepoznata. U konačnici, još će biti potrebna dodatna i iscrpna istraživanja, kako samog spora, tako i ostalih čimbenika, poput obitelji Moškon i društvenih i gospodarskih odnosa u Knežiji, kako bi se čitav ovaj dugotrajan i značajan fenomen sudskog okršaja između kapetana Kristofora Moškona i ponosnih žitelja Pazinske knežije mogao pravilno vrednovati.

SAŽETAK

Sudski spor između kapetana Kristofora Moškona i žitelja Pazinske knežije na osnovi sudskog zapisnika od 1. svibnja 1545. godine

Prošlost Pazinske knežije obilježena je brojnim izmjenama gospodara. Prelaskom iz ruku grofova Goričkih u posjed austrijske kuće 1374. godine, nastupilo je dugotrajno razdoblje odsutnosti feudalnog gospodara umjesto kojega vlast obnašaju kapetani koji Knežiju uzimaju u jednogodišnje zakupe ili ju uvjetno kupuju uz mogućnost

⁶⁸ De FRANCESCHI, *Storia...*, str. 82 – 83.

ponovnog otkupa od strane Habsburgovaca. Obitelj Moškon prvi je takav kupac, a vlasništvo nad Knežijom držala je od 1532. do 1558. godine. Moškoni, otac Alex i sin Kristofor, podrijetlom trgovci iz Bergama, računali su s time da će uvjetno kupljen posjed s vremenom postati njihovo trajno vlasništvo i otvoriti im put prema plemićkom staležu. Žitelji Knežije uživali su brojne običajem utvrđene privilegije, među kojima se posebno ističe autonomija lokalnih zajednica koje su birale svoje župane s mandatom od godine dana kako bi obavljali razne upravne zadatke i posredovali između njih i gospodara. Ujedno su i njihova podavanja i obveze bili strogo regulirani urbarom. Kristofora Moškona, koji je očito naumio ojačati svoju moć na uštrb podanika ne mareći za prava i običaje, stanovnici su Knežije dali na sud negdje prije sredine 1544. godine. Posebno kraljevsko povjerenstvo istražilo je pritužbe koje su peticijom poslali župani komuna i žitelji. Nakon godinu dana i nekoliko prijelaznih rješenja konačnu su presudu, čiji se zapisnik danas čuva u Državnom arhivu u Veneciji, donijeli 1. svibnja 1545. godine. Presuda koja se sastoji od 66 članaka (9 ih nedostaje) predstavlja svjedočanstvo od neprocjenjive važnosti za poznavanje političkih, društvenih i gospodarskih prilika Pazinske knežije šesnaestog stoljeća. Kristofor Moškon je u velikoj većini članaka proglašen krivim za nametanja neosnovanih daća i poreza, zloupotrebu ovlasti kapetana, kao i uzurpacije zemljišta, prihoda od kazni, poštanske službe i druge. Pored ovih raznih načina na koje je pokušavao povećati svoje prihode na štetu države i podanika, Moškon je duboko zadirao i u autonomiju lokalnih zajednica. Umjesto izabраних župana, župnika, savjetnika i sudaca samovoljno je postavljao osobe na te službe i časti – često u zamjenu za novac – ne mareći za volju i prava stanovništva. Time je htio stvoriti mrežu odanih i o sebi ovisnih ljudi čime bi znatno ojačao svoju vlast i utjecaj u Knežiji. Ugroženi u svojim pravima, posegnuli su žitelji, kojima inače ni oružani otpor nije bio stran, za sudom i uspjeli se obraniti od Moškona. Sam sudski proces važan je za historiografiju Pazinske knežije i stoga što su se u rješavanju pritužbi podanika povjerenici dotakli niza tema koje bacaju novo svjetlo na različite aspekte društvenog, političkog i gospodarskog života. Opisan je izbor župana i ostalih službenika, jurisdikcija od lokalne do vrhovne apelacijske instance, kazne i pravila pritvaranja zločinaca, razmatra se problematika kolonizacije, pa čak i konkretnih slučajeva naseljavanja, uređuju se i reguliraju daće, tlake, problemi ograničenja uvoza, iznajmljivanja pašnjaka, kao i niz drugih problema u svezi gospodarstva. Tu su i neizostavne zatke, taj specifično istarski pravno-gospodarski pojam za čije razumijevanje ovdje nalazimo vrijedne podatke, ali i čitav niz drugih informacija. Proces između Kristofora Moškona i žitelja Pazinske knežije ne predstavlja samo svjedočanstvo o ustrajnosti istarskog žiteljstva u obrani svojih »vjekovnih pravica« već je i neprocjenjiv izvor za brojne različite aspekte života austrijske Istre.

SUMMARY

Lawsuit Between Captain Christopher Moškon and the Inhabitants of the County of Pazin Based on Court Records from May 1 1545

The history of the County of Pazin is characterized by numerous changes at the top of its power structure. Ever since it came under Habsburg rule in 1374, there is a long period of absence of its feudal overlord. Actual power was exercised in his stead by captains who either rent the County from year to year, or buy it conditionally (with the possibility of a Habsburg buyback). The Moškon (It. *Mosconi*, Ger. *Muschkon*, *Muschkhann*) family was the first that opted for this second option and they held on to power from 1532 until 1558. Originally merchants from Bergamo, Alexius Moškon and his son Christopher counted on the possibility that this conditional purchase would eventually become permanent and pave the way for their ascension to the rank of nobility. The inhabitants of the County enjoyed numerous customary privileges, chief of which being the right of each community to elect their local representative, the *župan*. During his term in office, which was limited to one year, the *župan* was in charge of various administrative tasks within the community and he also defended its interests before the captain or the central government. In addition to local autonomy, the duties and taxes in the County were strictly regulated by means of rent-rolls. Christopher Moškon, who wanted to increase his power without regard for these privileges, ended up being the target of a lawsuit by the united representatives of all of the communities of the County sometime before the middle of 1544. A special commission was designated by the king to addressing these charges and grievances brought up by the subjects. After a year's time and several interim solutions, the final verdict, kept today in the State Archives of Venice was reached on May 1 1545. It consists of 66 articles (9 are missing) and represents a source of immense value, not only for this particular event, but also for various political, social and economic aspects of life in the County of Pazin in the sixteenth century. Christopher Moškon was found guilty of most charges which included: introduction of previously unknown taxes, illegal use of labor the peasants owed their feudal overlord – the king, usurpation of land, fines, and postal services and so on. Moškon also interfered heavily in the autonomy of local communities by exploiting his right to confirm elected officials. Instead of confirming whoever it was the locals elected, he would arbitrarily decide who was to occupy these positions – often for money – the rights and privileges of the locals notwithstanding. By doing this he meant to establish a network of loyal and dependent servants thereby greatly increasing his personal power and influence in the County. Threatened in their rights, the inhabitants, themselves no strangers even to armed resistance, managed to defend themselves from Moškon before a court of law.

However, the lawsuit's relevance does not end there. While addressing the complaints, the royal commission touched on a number of topics that shed light on various aspects of political, social and economic life in the County. They describe the procedure on how to elect the *župan* and other officials, the jurisdiction from the lowest level to the highest court of appeal, punishments, incarceration rules; they also deal with problems of colonization, including a few particular cases thereof, regulate taxes, duties, imports, and pasture leasing and so on. One also finds pieces of information on the *zatke* the specifically Istrian legal and economic term, the exact meaning of which is as of yet not fully clear and more. The lawsuit between Christopher Moškon is not merely a testimony to the endurance of the inhabitants of Istria in the defense of their ancestral privileges, but also a valuable source of information for a number of aspects of life in Austrian Istria.

RIASSUNTO

Controversia giuridica tra il capitano Cristoforo Mosconi e gli abitanti della Contea di Pisino in base al verbale giudiziario del 1° maggio del 1545

La storia della Contea di Pisino è caratterizzata da numerosi cambiamenti di padroni. Con il passaggio dalle mani dei conti di Gorizia al possedimento della casa austriaca nel 1374 comincia il lungo periodo dell'assenza di un padrone feudale al posto del quale esercitano il potere i capitani che prendono la Contea in appalti annuali oppure la acquistano a condizione di un possibile riacquisto da parte degli Asburghi. La famiglia Mosconi è il primo acquirente di questo tipo ed è proprietaria della Contea dal 1532 al 1558. Mosconi, il padre Alessio ed il figlio Cristoforo, di origine commercianti di Bergamo, contavano sul fatto che il podere acquistato a condizione col tempo sarebbe diventato di loro permanente proprietà e che avrebbe aperto loro la strada verso la classe dei nobili. Gli abitanti della Contea godevano di numerosi privilegi stabiliti di usanza, tra i quali spicca l'autonomia delle comunità locali che eleggevano i propri zupani al mandato di un anno per effettuare diversi compiti amministrativi e per intervenire tra loro ed i padroni. Nello stesso tempo i loro conferimenti ed obblighi erano rigorosamente regolati dal registro dei beni pubblici. Gli abitanti della Contea prima della metà del 1544 fecero causa a Cristoforo Mosconi che evidentemente voleva rinforzare il proprio potere a danno dei sudditi trascurando i diritti e le usanze. Un'apposita commissione reale esaminò i ricorsi avviati da parte degli zupani dei comuni e dagli abitanti tramite una petizione. Un anno dopo ed in seguito ad alcune decisioni temporanee fu emessa la sentenza finale il 1° maggio del 1545, il cui verbale è oggi conservato nell'Archivio di Stato di Venezia. La sentenza composta da 66 articoli (ne mancano 9) rappresenta la testimonianza di un'importanza inestimabile per poter

conoscere le condizioni politiche, sociali ed economiche della Contea di Pisino del sedicesimo secolo. Cristoforo Mosconi fu dichiarato colpevole nella maggior parte degli articoli per aver imposto tasse e imposte infondate, per l'abuso del potere di capitano nonché per l'usurpazione dei terreni, redditi dalle multe, servizi postali ed altro. Oltre a questi diversi modi con cui cercava di aumentare i propri redditi a danno dello stato e dei sudditi, Mosconi violava profondamente l'autonomia delle comunità locali. Al posto di zupani, parrochi, consiglieri e giudici eletti impostava di proprio arbitrio persone in queste funzioni e onori spesso in cambio di denaro – non rispettando la volontà ed i diritti degli abitanti. In questo modo voleva creare una rete di persone devote e da lui dipendenti per poter così rinforzare il proprio potere ed influenza nelle Contea. Minacciati nei propri diritti, gli abitanti a cui in genere non era strana nemmeno la resistenza armata, questa volta sono ricorsi al tribunale e sono riusciti a difendersi da Mosconi. Il processo giudiziario stesso è importante per la storiografia della Contea di Pisino anche perché nella risoluzione dei ricorsi dei sudditi i membri della commissione hanno sfiorato altri argomenti che danno una nuova luce ai diversi aspetti della vita sociale, politica ed economica. Viene descritta l'elezione dello zupano e di altri amministratori, la giurisdizione dall'istanza locale a quella suprema d'appello, le multe e le regole per la detenzione dei criminali, viene analizzata la problematica della colonizzazione fino ai casi concreti di colonizzazione, vengono regolate le tasse, lavori tributari, problemi di limitazione dell'importo, appalto dei pascoli e tanti altri problemi legati all'economia. Ci sono qui le immancabili *zatke*, un particolare concetto giuridico-economico istriano per la cui comprensione ne troviamo qui dati importanti e tante altre informazioni. Il processo giuridico tra Cristoforo Mosconi e gli abitanti della Contea di Pisino non rappresenta soltanto una testimonianza della persistenza della gente istriana nella difesa dei propri »diritti secolari« ma è anche una fonte inestimabile per diversi aspetti di vita dell'Istria austriaca.